

МУЗЫКА МӘДЕНИЕТІНІҢ ДАМУ ЗАҢДЫЛЫҚТАРЫ МЕН КРИТЕРИЙЛЕРІ

Автор: Мурзабаева М.А.¹, Арипбаева Л.Ш.², Серікбаева Қ.Қ.³, Джамашова Г.А.⁴

Аффилиация: Орта Азия инновациялық университеті. Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.^{1,2}, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.⁴, Шымкент университеті, Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14384295>

Ұлтымыздың бүкіл рухани игілігі ХХІ ғасырға дейін жазбасыз түрде да-мып, ауыздан-ауызға, әкеден-балаға, ұстаздан-шәкіртке, өткеннен-болашаққа жеткізіліп отырған. Шаруашылықтың көшпенді және көшпенді емес түрі ұлт-тық аспаптардың, музыкалық дәстүрлердің ерекшеліктерін, қазақ қоғамының өмірі мен тұрмысының, сөздік және ақындық көркемөнердің біртұтастығын көрсетеді.

Музыка өзінің алғашқы кезеңінде ескі көшпелі қоғамның қажеттілігінен туып, ірі діни және тұрмыстық салт-дәстүрлермен біртұтас дүниеге айналды. Қазақ этносының қалыптасу кезеңінде пайда болған ірі эпикалық баяндаулар – жыраулар орындауындағы жырлар әртүрлі дәстүрлермен байланысты болды. Халық жадында жүзден аса эпос сақталған, олар мың өлең жолынан тұрады, қыл қобыз немесе домбыра арқылы орындалған. Халық шығармашылығының сүйікті жанры, батырлық және лирикалық – тұрмыстық эпостар қатарында “Қо-быланды”, “Алпамыс”, “Ер-Тарғын”, “Қамбар”, “Қыз-Жібек”, “Қозы-Көрпеш - Баян сұлу”, “Еңлік-Кебек” жырларын айтуға болады. Бұлар қазақ тарихына қатысты нақты оқиғаларды аңыз, мифологиялық түрде жеткізеді.

Халық музыка аспаптарының көне үлгісі ретінде кейін пайда болған күй де өзінің бастапқы кезеңінде магиялық міндеттерді атқарған. Екі дәстүрдің – эпикалық және аспаптық дәстүрдің шығуы халық санасында атақты әулие – Қорқыт есімімен (бірінші жырау және шаман, “күй атасы” және қыл-қобызды жасаушы алғашқы шаман есімімен) байланысты. Қорқыт өзінің ұрпағына ұлы мұра – қобыздық күйлер - “Қорқыт”, “Желмая”, “Тарғыл тана”, “Елімай”, “Ұшардың ұлуы” сияқты және т. б. шығармалар қалдырды. Олардың бір бөлігі дыбысты беру сипатымен ерекшеленді және табиғаттың табиғи дауыстарын, өмір, өлім, тұрмыс туралы философиялық ойларды берген. Барлық шығарма-ларда, бір күйден екінші күйге көшкенде музыкалық әуендер бір немесе бірнеше рет қайталанады. Көк тәңіріне, рухтарға бағытталған бұл дыбыстар қобыз үнінде тірілгенде жаңа реңк алады.

Домбыра мен сыбызғы аспаптарының даму тарихы да ғасырлар қойнауына кетеді. Домбыраның пайда болуы туралы мынадай археологиялық қазбалар мәлімет береді: ежелгі қала Хорезмді қазғанда екі шекті аспапта ойнап тұрған музыканттардың терракотты бейнелері табылған. Ғалымдар екі мың жыл бұрын Хорезм қаласынан табылған екі шекті аспаптардың қазақ домбырасымен ұқсас-

тығын және оның Қазақстан территориясында тұрған ертедегі көшпенділердің қолданған аспаптарының бірі деп бағалайды. Домбыра және сыбызғылық музыканың көне үлгілеріне құстар мен жануарлардың атауларымен күй – аңыздар жатады – “Аққу”, “Қаз”, “Нар”, “Ақсақ қыз”, “Ақсақ құлан” балалар мен аңдар туралы – “Жорға аю”, “Зарлау”, “Жетім қыз” және т.б. күй – аңыздар. Бұлар ерте кездегі діни сенім-нанымның, әдет-ғұрыптың жаңғырығын осы күнге дейін алып келген. 19 ғасырға таман ғана қазақ музыкасы өзін шектеген дін мен дәстүрлерден арылып, дербес көркемдік шығарма ретінде дами бастаған. Бұл кезең – шын мәніндегі ұлттың рухани жаңаруы, аспапты, әндік, ақындық өнер сияқты негізгі халықтық өнердің даму кезеңі болды. Қазақ-станның байтақ территориясында әртүрлі дербес кәсіби композиторлық және орындаушы мектептер пайда болды, әрбір аймақ өз ерекшелігін сақтап отырды. Мысалы, Батыс Қазақстанның территориясы домбыралық күй - төкпені дамытудың орталығы болып есептелсе, Сарыарқа аймағы (Орталық Қазақстан) - әндерді орындаудың орталығы, оңтүстік-батыс аймақ (Қармақшы ауданы) эпостық жырды баяндаудың бай тәжірибесін сақтаған, ал Жетісу өңірі – айтыс дәстүрін – айтысушы ақындардың жарыс өнерін дамытады. Құрманғазы, Дәулеткерей, Тәттімбет, Қазанғап, Дина, Біржан, Ақан, Жаяу Мұса, Естай, Ыбырай, Нартай, Мәди, Мұхит, Абай, Кенен Әзірбаевтың есімдері тек қазақ мәдениетіне ғана емес, әлемдік музыка мәдениетіне енді. Бұлар – қазақ музыка мәдениетінің шоқ жұлдыздары болып табылады. Олар халықтық музыканы дамытты, дербестіктерін сақтады, халық арасында үлкен құрметке ие болды.

Үздіктердің ішіндегі үздігін халық – сал, сері деп атаған. XIX ғасырдағы кәсіби музыканттардың шығармашылық қызметі орындаушылық және композиторлық саламен ғана шектеліп қойған жоқ, олар көркемдік баяндаудың барлық түрін – поэтикалық импровизация, шешендік өнер, нәзік вокальдық техника, музыкалық аспаптың құлағында ойнау, театр мен цирктік өнер ойынының элементтерін қамтиды, бұл Батыс Европаның орта ғасырлық музыкант-тары – жонглёрлер, трубадурлар, труверлер, мейстер – миннзингерлермен ұқсастығы бар.

XX ғасырда қазақ музыкалық мәдениеті жаңа әуендік және жанрлық түрімен байыды. Аз ғана кезеңдік тарихи уақытта Республика европалық классикалық музыканың көпдауыстылығы мен жанрлық арсеналын игерді. Бұл опера, симфония, балет, аспаптық концерт, кантата, ораториялық ансамбльдік, оркестрлік, хорлық орындау түрлері. Шығармашылықтың жазба түрінде қалыптасқан жаңа кәсіби композиторлық мектебі құрылды. Ұлттық мазмұндағы синтездік іріктеу және XX ғасырдың 30-40 жылдарындағы европалық түрді таңдау нәтижесінде қазақ опералық өнерінің классикалық шығармалары – Е.Брусиловскийдің “Қыз Жібек”, А.Жұбанов, Л.Хамидидің “Абай”, М.Төлебаевтың “Біржан-Сара” опералары дүниеге келді. Олардың драматургиялық және музыкалық негізі – қазақ фольклоры мен ауызша кәсіби музыканың шексіз мүмкіндігі арқылы жасалған. Опералық театр сахнасы XIX ғ. ақындары Біржан мен Сара арасындағы қызу айтыс, той дәстүрі. XIX ғасырдағы ұлт-азаттық көтеріліс батырының әндері, ақын және күйші Махамбеттің және ән-жоқтаулар орындалатын аренаға айналды. 60-70 жылдары Республикада европалық аспапты музыканың күрделі жанры-симфониялық музыка өнері өте жақсы дамыды. Ғ.Жұбанованың, Қ. Қожамьяровтың симфониялары, симфониялық күй-жаңа жанрлық синтез осылай пайда болды. Ұлттық аудитория қазақтың

монодикалық музыкасының оркестрлік және интерпретациясын ерекше қабылдады. “Отырар сазы” фольклорлық-этнографиялық оркестр көпшілікке жақсы танымал өнер ұжымына айналды. Б. Сарыбаев сияқты ғалым-фольклор-шы қайта әкелген қазақ музыкалық аспаптары оның құрамына кірді. Күйлердің оркестрлік орындалуында батырлардың бейнелері, бәйге аттарының шабысы, кең даланың бауыры жазылған бейнесі, халықтық мейрамдар кезіндегі шерулер - барлығы бір арнаға тоғысады. Бұл ұжымның нақты бетінің танылуына осы ансамбльдің жетекшісі және дирижері, композитор және домбырашысы Н. Тілендиевтің аса көп еңбегі сіңді. Қазақстанның қазіргі даму барысында музыка мәдениетінің көп тармақты құрылымы қалыптасты. Республикада Европалық жанрдағы орындаушылық және композиторлық шығармашы-лықпен қоса, әуенді шығарудың жаңа дәстүрлі, әлемдік көпшілік музыка (рок, эстрада, джаз) және әлемдік концессиялардың діни музыкасы, Қазақстанды мекендеген халықтардың – ұйғырлардың, кәрістердің, немістердің, дұңғандар-дың, орыстардың, татарлардың ауысша кәсіби фольклоры негіз салды. Респуб-ликада әртүрлі көркемдік профильдегі орындаушы ұжымдар Мемлекеттік симфониялық оркестр, Құрманғазы атындағы Қазақтың халық аспаптар оркестрі, хор капелласы, халық би ансамблі, Мемлекеттік квартет, эстрадалық ансамбльдер, үрмелі және джаздық оркестрі пайда болды.

Қазақстан - әлемдік масштабтағы классикалық музыканы орындаушылар отаны. Ол - Е. Серкебаев, Б. Төлегенқызы, Ф. Есімов, Ә. Дінішев, Г. Қадырбекова, А. Мұсақожаева, Ж. Әубәкірова, шетелдердегі қазақ музыкалық диаспо-расының жұлдыздары – М. Бейсенғалиев, Э.Құрманғалиев, ағайынды Нақып-бековалар.

Бүгінгі күні Республикада К.Байсейітова және А.Жұбанов атындағы ар-наулы балалар мектебі, Құрманғазы атындағы Алматы Мемлекеттік Консер-ваториясы, Астанадағы Ұлттық музыка Академиясы, Абай атындағы мемле-кеттік опера және балет театры, Жамбыл атындағы Қазақ Мемлекеттік филар-мониясы, Қазақконцерт, М. Әуезов атындағы әдебиет және өнер Институты және басқа да музыкалық - біліми, ғылыми және мәдени мекемелер бар. Жыл сайын біздің тәуелсіз республикамыз “Жігер”, “Алтын алма”, “Жаңа музыка күндері”, “Азия дауысы” халықаралық сайысын, ал халық музыканттарын - дәстүрлі музыканың халықаралық фестивалін, жас орындаушылар фестивалін ұйымдастырады. Музыка бүгін мен болашақты, өткенді жалғастырушы алтын буын міндетін атқарып отыр.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

Матюшкин А.М. Концепция творческой одаренности. // Вопросы психологии.-1988. №4

Битуова Т.Р. Қазақстандағы дарындылық мәселесі бойынша инновациялық-педагогикалық қызмет //Астана-2005

Наурызбаева Р. Жеке тұлғаны шығармашылыққа баулу // Қазақстан мектебі. №2, 2007

Василенко Г.И. Внеклассная работа в школе. Дни наук в начальной школе
Сценарии предметных праздников и внеклассных мероприятий, посвященных

школьным наукам / Г.И. Василенко, Н.И. Еременко, Н.А. Касаткина. – Волгоград: Учитель, 2007. – 156 с.

Мекишев Б.М. Искусство и эстетическое воспитание студентов. Алма ата 1972ж.

Балтабаев М.Х. Рекомендации по улучшению деятельности и формирование репертуара ВИА и ФОПЕ вузов Алматы, 1979ж.

Умаров А. Из опыта музыкально-эстетического воспитания студенческой молодежи.. – В-кн.: Актуальные проблемы обучения и воспитания. Ташкент.

Балтабаев М.Х. Қазақ халық музыкасы және студент жастар. Алматы Ана тілі. 1991ж

Сағымбеков М., Көпбаев А. Мектепте лекция-концерттерді ұйымдастыру әдістемесі. Алматы 1994ж

Джердималиева Р.Р. Научно-педагогические основы методической подготовки учителя музыки в системе высшего педагогического образования. Алматы, «Ғылым» 1997ж

